

Vztah pedagogiky a oborových didaktik při integraci učitelského vzdělání

Příspěvek k diskusi

Doc. PhDr. VLASTIMIL PAŘÍZEK, CSc,
Vysoká škola ekonomická, Praha

Rozmach oborových a speciálních didaktik vede k tomu, že se formují v samostatné vědní disciplíny, zvyšuje se kvalifikace jejich představitelů, zvyšují se jejich úkoly v přípravě učitelů, narůstá rozsah jejich vědeckého výzkumu i počet publikací, na katedrách vysokých škol i ve vědeckých ústavech a v časopisech mají poměrně širokou institucionální základnu.

Postavení oborových didaktik v přípravě učitelů souhrnně formulovala studie Vratislava Čapka a Eduarda Pachmana „Oborové didaktiky a jejich základní funkce“ v časopise *Pedagogika* 1984, č. 5, a její pokračování v tomto čísle. Tato studie vyjadřuje snahu o výraznější roli oborových didaktik (ve srovnání s jinými pedagogickými předměty) ve studijním profilu absolventa oboru učitelství, v učebním plánu tohoto oboru a v systému státních závěrečných a rigorózních zkoušek. Autoři zdůraznili roli oborových didaktik při integraci učitelského vzdělání a navrhli, aby tyto didaktiky nebyly považovány pouze za součást jedné složky učitelské přípravy (zahrnující „zvládnutí teoretických základů vyučovacího předmětu jako vědního oboru, včetně jejich teorie vyučování“) vedle složky ideově politické a morální vyspělosti a složky všestranné pedagogické kvalifikace, ale aby byly vyčleněny jako samostatná složka s výraznou integrační funkcí.

Uvedený vývoj i citovaná stať kladou otázku, jaký je vztah oborových didaktik a ostatních pedagogických disciplín, zejména pedagogiky jako obecné teorie, jaké je postavení oborových didaktik v soustavě pedagogických disciplín, a tedy v čem mají integrující úlohu při přípravě učitelů a popřípadě v čem ji mít nemohou.

Pokusme se v této diskusi přispět k řešení těchto otázek.

1. SOUSTAVA PEDAGOGICKÝCH DISCIPLÍN

Když se pedagogika dílem J. A. Komenského utvářela jako samostatná věda, zahrnovala i řadu dnešních speciálních disciplín: didaktiku cizojazyčného

vyučování, pedagogickou psychologii, teorii předškolní výchovy atd. Od té doby poznání výchovy značně pokročilo ve dvojím směru: 1. v poznání specifických rysů výchovy podle druhů škol, vyučovacích předmětů, složek výchovy atd. a 2. v poznání podstaty výchovy, její struktury a souvislosti s činiteli mimo oblast výchovy, v objasnění celku výchovy.

Poznání výchovy se postupně specializovalo. Vnější projevem této specializace bylo narůstání počtu pedagogických věd. Přesto, že některé tyto vědy časem zapadly, jako hodegetika (nauka o vedení), pedagogická dietetika (tělosloví jako nauka o růstu) nebo pedotrofie (nauka o výživě dětí), počet pedagogických věd prudce vzrůstá. Dnešní pedagogické vědy vznikly (podobně, jako tomu bylo v jiných systémech věd) a) štěpením od pedagogiky jako původní obecné vědy; b) dalším štěpením speciálních věd; c) na hranici pedagogiky s jinými vědami, např. s psychologií, ekonomikou, biologii, hygienou apod., jak o tom svědčí ekonomika vzdělání, školní hygiena aj.; d) kolem převažující metody výzkumu jako srovnávací pedagogika, experimentální pedagogika, kvantitativní pedagogika.

Přesto, že různé pedagogické disciplíny jsou v různém stadiu svého vývoje a že některé jsou teprve ve stadiu vzniku, jako např. některé speciální didaktiky, a uznání jiných je velmi sporné, jako např. srovnávací nebo experimentální pedagogiky, protože nemají vlastní předmět výzkumu, je počet pedagogických disciplín značně vysoký. Když budeme brát v úvahu jen ustálené disciplíny, bude se jejich počet blížit ke stu. Přitom jednotlivé disciplíny nevznikaly jako souřadné, existující vedle sebe, ale vytvořily se mezi nimi různé vzájemné vztahy.

V dosavadním vývoji se ustavily tyto skupiny pedagogických disciplín:

1. Pedagogika jako obecná teorie výchovy (včetně dějin pedagogiky a dějin výchovy).

2. Speciální disciplíny členěné podle jednotlivých „odvětví“, jako předškolní pedagogika, teorie rodinné výchovy, vysokoškolská pedagogika, vojenská pedagogika, teorie řízení školy atd., a podle „předmětů“, jako oborové didaktiky, např. oborová didaktika dějepisu, chemie, ekonomických předmětů, nebo i speciální didaktiky, jako didaktika politické ekonomie nebo účetnictví. Charakteristickým rysem těchto „odvětvových“ disciplín je, že soustřeďují a rozvíjejí všechny relevantní poznatky různých věd, např. i psychologie, sociologie a biologie, a přitom je integrují tak, aby umožnily úspěšnou činnost v dané oblasti, např. úspěšné vyučování zeměpisu.

3. Speciální disciplíny nebo teorie, které zjišťují shodu různých pedagogických činností, např. v různých vyučovacích předmětech nebo v různých typech škol. Patří sem např. pedagogická psychologie, sociologie výchovy, teorie mravní výchovy, teorie školského měření apod. Jejich společným rysem je, že „pronikají“ různými částmi výchovného působení, podávají z určitého hlediska „průřez“ např. vytvářením a osvojováním vědomostí v různých vyučovacích předmětech. Tím poznávají podobnosti různých pedagogických jevů. Tyto „průřezové“ disciplíny umožňují z jiného hlediska než uvedené „odvětvové“ disciplíny poznání jednoty výchovy, a tím integraci učitelské přípravy.

Složité vztahy nadřazenosti, podřazenosti a koordinace vznikají nejen mezi

těmito složkami pedagogických disciplín navzájem, ale i v jejich rámci, např. mezi oborovými a speciálními didaktikami. I tady nutně dochází k poznání různého stupně obecnosti. Kromě toho jsou vzájemné vztahy různých pedagogických disciplín v neustálém pohybu a při kterémkoli výzkumu se nutně prolínají.

2. ÚLOHA PEDAGOGIKY V SOUSTAVĚ PEDAGOGICKÝCH VĚD

Vývoj pedagogického poznání svědčí o tom, že specializace pedagogického poznání, jež umožnila nesmírný nárůst poznatků, neoslabila zřetel k celku výchovy, ale že byla spojena s rozvojem obecné teorie. Svědčí o tom, že specializované disciplíny nemohou obecnou teorii nahradit, a to ani ve svém souhrnu, a že obecná teorie je nutná.

Pedagogika jako obecná teorie má vůči speciálním disciplínám tři hlavní funkce:

1. Prvním úkolem je integrace poznání výchovy. Jestliže speciální disciplíny poznávají výchovu v jejích nesčetných konkrétních projevech a vztazích, poznává obecná pedagogika výchovu jako celek v její podstatě, v její ekonomické, sociální, kulturní a politické funkci. Přitom odráží poznatky speciálních disciplín — je tedy „příjemcem“ — a zároveň poznává obecné rysy, tendence a souvislosti výchovy, které nejsou patrné z dílčího pohledu. Tím umožňuje zároveň výměnu informací mezi speciálními disciplínami, dává jim k dispozici poznání celku výchovy a její podstaty — je tedy „dárce“.

2. Pedagogika umožňuje spolupráci, výměnu informací mezi jednotlivými pedagogickými disciplínami po stránce terminologické a informační. Zajišťuje vymezení pojmů. Pokud např. oborové didaktiky rozvíjejí vlastní terminologii, je málo srozumitelná pro jinou oborovou didaktiku a to ztěžuje výměnu poznatků. Tato situace vzniká tam, kde obecně pedagogická terminologie není dosti přesná k tomu, aby umožnila popsat speciální jevy. Pak si oborová didaktika vytváří vlastní terminologii, jakou je např. rozlišení „znalosti“ a „vědomosti“ podle stupně osvojení nebo odlišení pojmu „vyučování“ a „výuka“ či vlastní vymezení pojmu didaktický systém atd. Aby vůbec bylo možné dorozumění mezi vědci blízkých pedagogických disciplín, má sjednocující roli už oborová didaktika mezi speciálními didaktikami a mezi oborovými didaktikami pedagogika. V tomto směru je tedy pedagogika jako obecná teorie nadřícena speciálním disciplínám. Zároveň tyto speciální disciplíny neustále ověřují a kritizují platnost jejich poznatků.

3. Podobně jako v oblasti věcného poznání má pedagogika sjednocující a řídicí roli i v oblasti základních metod a metodologie výzkumu. Zkoumá účinnost metod výzkumu i jejich přípustnost, cesty interpretace zjištěných dat atd. Tyto obecně pedagogické poznatky o metodách jsou zároveň ověřovány a rozvíjeny ve speciálních disciplínách. I v oblasti metod a metodologie vystupuje pedagogika vůči speciálním disciplínám jako „dárce“ i jako „příjemce“ v oblasti využití speciálních metod či metodologie. Analogicky tuto funkci na jiné úrovni mají oborové didaktiky vůči speciálním didaktikám.

Poznání celku výchovy se tedy rozvíjí pokrokem speciálních disciplín a zá-

roveň je podmínkou jejich dalšího rozvoje. Vzhledem k celku výchovy nemůže plnit integrační roli žádná speciální disciplína sama, ale obecná teorie.

Potřeba obecné teorie není jen záležitostí pedagogických věd, ale projevuje se i v jiných soustavách. Např. vůči speciálním ekonomickým disciplínám má tuto roli politická ekonomie (včetně dějin národního hospodářství a dějin ekonomických učení), vůči speciálním právním vědám teorie státu a práva a stejně je tomu v biologických a jiných vědách.

3. ÚLOHA SPECIÁLNÍCH PEDAGOGICKÝCH DISCIPLÍN V INTEGRACI UČITELSKÉ PŘÍPRAVY

Na základě uvedeného rozboru je možné posoudit tezi o úloze oborových didaktik při integraci učitelské přípravy. Integrační roli oborové didaktiky chápou autoři citované studie jednak ve smyslu integrace základních oborových a pedagogických složek studia, jednak ve smyslu integrace „teorie a praxe učitelského studia“. Činnost učitele kteréhokoli předmětu je však širší, než jak ji vymezuje rámec oborové didaktiky, jak je vidět z popisu jeho činnosti. Učitel neřeší pouze otázky bezprostředně spojené s vyučováním předmětu, ale mnohdy složité pedagogické situace, např. nekázeň, zastupuje i rodiče a musí mít proto širší pohledy. Kromě toho celkové cíle školy zasahují i do každého jednotlivého vyučovacího předmětu. Např. vyučování matematice nebo chemii na středních odborných školách má vazbu nejen na příslušné soubory vědních disciplín, ale i na cíle studijního oboru a na jeho profilující předměty, jako je chemická či strojírenská technologie. Proto je i pro praktickou činnost učitele nutné, aby porozuměl i ostatním vyučovacím předmětům a celkovým výchovným a vzdělávacím cílům, postavení výchovy a učitele v socialistické společnosti, vztahu učitele a žáků atd.

Tato širší hlediska nejsou vlastním předmětem studia oborových didaktik. Formují učitele nejen jako specialistu v daném předmětu, ale jako učitele v celém rozsahu jeho funkcí, nebo řečeno slovy Komenského jako „všeučitele“.

Pro přípravu učitele je tedy nutná souhra všech relevantních pedagogických (a dalších) disciplín, a tedy integrace jeho přípravy v širším rozsahu, než jak ji mohou zajistit oborové didaktiky. Pokud jsou jednotlivé předměty v učitelské přípravě oddělené, a to je dosti častý případ, konkurují si a také ve vědomí studentů zaujímají nestejně místo. Někdy převažuje prestiž oborové didaktiky její větší konkrétností v přímé vazbě na učivo. Studenti si přitom neuvědomují, že jim unikají některé podstatné souvislosti jejich působení, např. ty, které se týkají vztahu všeobecného a odborného vzdělání, úlohy učení v rozvoji osobnosti žáka aj. Pro učitele každého předmětu je nutné, aby poznal celek výchovy a její hlavní souvislosti k ostatním oblastem společenského života. Je samozřejmé, že toto poznání by mělo být i dostatečně konkrétní a spojené se studovaným oborem, protože jinak se může jevit jen jako hra slov určená ke zkoušce. Oborové didaktiky tedy mohou realizovat integraci učitelské přípravy jen do určitého stupně.

Oborové didaktiky mají nesmírně důležitou a nenahraditelnou úlohu v syntéze učitelského vzdělání v tom smyslu, že dotvářejí odborné vzdělání, např.

historické nebo ekonomické ve směru, který je potřebný pro vyučování, že tedy už v obsahu odborného vzdělání zvýrazňují jeho sjednocující, integrující stránky, a dále v tom, že konkrétně spojují cíle, metody, obsah a podmínky vyučování danému předmětu. Jejich účinnost je však spojena vzájemně s působením ostatních pedagogických disciplín, jež mají v učitelském vzdělání místo. Integrace učitelského vzdělání je tedy úkolem všech pedagogických a dalších disciplín, pokud svým obsahem a metodami vytvářejí schopnost studentů spojovat různé poznatky a vytvářet i tomu adekvátní dovednosti.

ZÁVĚR

Integrace učitelské přípravy, na niž uvedené články upozornily, je nesmírně závažným úkolem. Pokud integraci chápeme jako vytváření těsných vztahů mezi vyučovacími předměty, je úkolem všech oborů v jejich vzájemných vazbách a dělbě úloh. Právě v těchto vztazích mezi předměty, a tím i v hlubokém poznání výchovy jsou dosud značné mezery. Obecná teorie se často přednáší bez zřetele ke studovanému oboru, a tedy i bez těsných vztahů k oborovým didaktikám a naopak. Jednotlivé předměty se málo podporují jak v oblasti pedagogických, tak nepedagogických disciplín. Úlohu jednotlivých předmětů je tedy třeba řešit v celkovém rozvrhu a propojenosti všech předmětů.